

TAJNO I JAVNO LICE DEMOKRATIJE¹
THE OVERT AND COVERT FACE OF DEMOCRACY

Sažetak

Knjiga „Tajni život demokratije: prilozi političkoj geologiji” autora prof. dr. Esada Zgodića propituje fenomen tajnog unutar polja javnog političkog djelovanja, te značenje i domete uticaja tajnog uma države i svih onih ilegalnih, podzemnih praksi sakrivenih od demokratske javnosti. Razmatrane su tajne aktivnosti nastale kao produkt društva, kao i one čiji je kreator država sa svojim tajnim strukturama. U tom kontekstu je prikazana i analizirana podvojenost demokratskog uma na javnu i tajnu sferu koje se permanentno prožimaju. Autor ovu knjigu daje kao prilog zasnivanju političke geologije kao naučne discipline sa konkretnim angažmanom na istraživanju tajnih, konspirativnih, podzemnih političkih praksi.

Ključne riječi: *tajno, javno, privatno, liberalno-demokratska država, politička geologija, demokratska javnost, konspirativno, realpolitika, političko podzemlje*

Summary

The book “The Secret Life of Democracy, Contributions to Political Geology”, by Prof. Dr Esad Zgodić is enquiring secret as a phenomenon within the realm of public political activities, and the meaning and the scope of influence of the secret mind of state and all the illegal, underground practices hidden from democratic public. The covert activities, including those as well whose creator is the state with their clandestine structures as well, as a product of society were subjected to the reviewing process. Also within the given context, the dichotomy of democratic mind into permanently permeating overt and clandestine spheres has been outlined and analyzed. With this book, author wants to give a contribution to the founding of Political Geology as a scientific discipline with a concrete assignment to investigate covert, undercover, underground political practices.

¹ Prikaz knjige *Tajni život demokratije : prilozi političkoj geologiji* Esada Zgodića, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010.

Key words: covert, overt, private, liberal - democratic state, political geology, democratic public, observing security, realpolitic, the political underground

Sistematičnost, originalnost, tematska poliperspektivnost, naučno-istraživačka posvećenost, po kojima je Zgodić prepoznatljiv u svojoj akademskoj djelatnosti, utkani su i u ovu njegovu knjigu. „Tajni život demokratije” je svojevrsna komplementarna cjelina ranije objavljenoj knjizi „Politička meteorologija: uloga atmosfere u politici” (2007). Obje knjige govore o koegzistirajućim sferama moderne politike, s tim što prva propituje ono što pripada „podzemnom”, nevidljivom, sakrivenom svijetu, naspram druge koja se u svojim analizama bazira na „nadzemno”, vidljivo, na polju političkog djelovanja. Zgodić se prihvata izazova da ispita značenje, domete i oblike djelovanja „tajnog uma države”, tajnog u javnoj sferi, onog što je „iza zavjese” u djelatnosti tajnih, obavještajnih struktura liberalno-demokratske države, a u cilju davanja priloga zasnivanju političke geologije kao naučne discipline koja bi analizirala takve procese i pojave. S obzirom na višedimenzionalnost i kompleksnost tajnog fenomena, autor se njime bavi kao nečim što ima svoje izvorište, genezu i korelacijske tačke na polju legalnog, ali što je za autora još bitnije – na polju ilegalnog, podzemnog, sakrivenog od demokratske javnosti. Implikacije djelovanja takvog „tajnog uma države” Zgodić sagledava kroz mnogobrojne ilustracije političkih praksi i društvenih pojava, pri čemu znalački obrađuje i analizira sadržaje radova velikog broja savremenih autora iz regiona i svijeta.

Knjiga je strukturirana iz četiri poglavlja: *Uvodna objašnjenja; Tajno kao proizvod društva; Tajno kao proizvod države i Javni i tajni um demokratije*. Svaki ovaj tematski dio sadrži nekoliko potpoglavlja parcijaliziranih na podnaslove, što govori o kompleksnosti teme i sveobuhvatnosti autorova pristupa. Na kraju knjige je priložena bibliografija, kao i bilješka o autoru.

Krećući se unutar antropološkog diskursa u uvodnim naznakama, autor se pita zašto je tajno oduvijek bilo tako privlačno za ljude, te kako je i zašto pojedinac primoran suegzistirati s tajnim životom liberalne demokratije danas. Stoga Zgodić razmatra i ističe važnost i uticaj ambijenta izvanrednog za afirmaciju tajnog, te govori o svrhama koje imaju teorije zavjere u nacionalnim državnim politikama i javnim mnijenjima, pri tome razlikujući praksu zavjere (kao realno-egzistirajuće, planirane, nezakonite djelatnosti) od teorije zavjere (kao imaginarne, vještački stvorene, izmi-

šljene konstrukcije). Prilikom definiranja termina javnog i nejavnog uma, unutar ovog problemskog polja autor se služi formulacijama Johna Rawlsa (Džon Rols), a dotiče se i pitanja tajnog u evroatlantskim demokratijama.

Da bi nas približio preciznijem određenju i predmetnom opsegu pojma političke geologije, Zgodić nas pozivanjem na Platona i Aristotela upoznaje sa bazičnim pojmovima javnog i privatnog koji zauzimaju važno mjesto u shvatanju uloge tajnog u politici. U tom kontekstu stoji i objašnjenje fenomena političkog tajnog kao onog tajnog: „(...) što ga u političkim procesima i odnosima, prakticiraju javni akteri politike, dakle, akteri koji pripadaju i sferi države i akteri što figuriraju unutar civilnog društva, a, prije svega, unutar političkih partija” (str. 69). Oslanjajući se na prethodne refleksije, autor izvorište tajnog pronalazi na terenu realpolitike, koja se manifestuje kroz dva sublika: parapolitiku i kriptopolitiku. Naravi i opsege ovih termina autor konkretnije razrađuje, spominjući njihove načine tajnog djelovanja uz pomoć tehničkih i tehnoloških dostignuća savremenog doba.

Unutar potpoglavlja pod nazivom *Politička geologija* autor polazi od određenja i podvrsta geologije da bi, koristeći se analogijom i metaforom, napravio uvertiru i konačno definirao pojam političke geologije riječima: „To je, ustvari, nauk o tajnom u politici: glavni predmet njenih preokupacija jest – istraživanje konspirativnih stvarnosti političkog podzemlja” (str. 85). Kroz cijelu knjigu je naglašena autorova zainteresiranost i motiviranost za istraživanje upravo načina ispoljavanja i uticaja tajnog unutar pluralističkog, političkog sistema. Taj interes se odnosi i na propitivanje njegovog odražavanja na područje privatnog, a posebno na segment ljudskih prava i sloboda.

Tajno kao proizvod društva je naslov drugog poglavlja. Tu su prezentirana mišljenja pojedinih autora o značenju tajnog u historijskim procesima afirmacije građanskog ethosa unutar apsolutističkih sistema, te općenito pojavi i ulozi tajnih društava, sa posebnim osvrtom na fenomen „slobodnih zidara“. Autor ukazuje i na upotrebu ilegalno tajnog unutar ekonomije i korporativnih politika, ilustrirajući takve slučajeve nizom primjera. U vezi sa sljedećim spektrom upotrebe ilegalnog tajnog, ovaj put u terorističkim aktivnostima, Zgodić se pita koliko su, zapravo, te aktivnosti zaista tajne s obzirom na sve veći publicitet koji terorističke organizacije i grupe namjerno izazivaju u želji da skrenu pažnju na sebe?

Nadalje, autor zalazi i u područje nelegalnog, nelegitimnog, konspiracijskog lobiranja koje jasno diferencira od lobiranja kao legitimnog i de-

mokratskog sredstva za postizanje nekog cilja. Pri tome govori o širokom spektru primjene tajnih, okultnih, nelegalnih, špijunskih aktivnosti koje prakticiraju političari i partije, a u vezu sa manifestacijama tajnog dovodi i fenomen „mesijanske harizmatičnosti”. Crkva, odnosno polje religije, u knjizi je proklamirana kao matično polje tajnog i mističnog. U tom smislu, razmatrano je tajno sadržano u instituciji celibata; zatim u doba inkvizicije koja je okarakterisana kao „stoljeće upotrebe tajnog”; analizom su dalje obuhvaćeni i slučajevi sakrivanja i spašavanja ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata od strane Katoličke crkve i Vatikana, organizacije „Opus dei“, kao i mnogobrojni drugi primjeri djelatnosti tajnog unutar fundamentalističkih i militariziranih religijskih sekti i pokreta religijske desnice.

Veze između žena i tajnog u sferi političkog djelovanja Zgodić efektivno prikazuje tokom historije, krećući se od doba Rimskog carstva, razdoblja papske odnosno vatikanske države, primjera iz državne političke prakse Osmanskog carstva, te zapadnoevropskih država i Rusije. Autor potom usmjerava istraživački interes na definiranje termina anonimna javnost. Po njegovom mišljenju ona se formira putem jednostrane korespondencije, posredno (putem medija) ili neposredno, u obliku poštanskih pošiljki, elektronske pošte upućene javnim ličnostima, političarima, institucijama vlasti itd. Otud proističu i razmatranja o ulozi i moći medija u vladavini tajnim, gdje su u fokusu simbiotički i istovremeno rivalski odnosi na relaciji mediji – državna politika odnosno političari.

Treće poglavlje knjige, koje nosi naziv *Tajno kao proizvod države*, uključuje i nekoliko potpoglavlja naslovljenih sukladno aspektu iz kojeg tajno proističe: *Tajno kao državna sfera*; *Tajno i unutrašnja politika države*; *Tajno i vanjska politika države*; *Državna garancija tajnog kao privatnog*; te *Granice špijunskog uma*. Državi koja je, kako kaže Zgodić, „producent tajnog”, ali i njegov permanentni korisnik, na raspolaganju stoje policijske strukture, obavještajne, kontraobavještajne službe i drugi tajni aparati kojima su za djelovanje od naročitog značaja umijeća šifriranja (kriptografije) i dešifrovanja (kriptoanalize). Nadalje, razmatra se obim i intezitet tajnog sadržanog u zakonskim i podzakonskim propisima, pravilnicima i sl., uz osvrt na postojanje državne tajne, tretmana njenog čuvanja i zaštite. Sagledavajući djelokrug uticaja tajnog u unutrašnjoj politici države, Zgodić analizira razlike i sličnosti državnog tajnog i terorističkog tajnog. Prikazuje nam metode ratovanja psihološkim sredstvima liberalno-demokratske države protiv vlastitih građana, operacije ispiranja mozga i metode torture (paradigmatične su u tom smislu ovdje navedene prakse američkih tajnih službi nad zatvorenicima u cilju iznuđivanja priznanja).

Države putem tajnih službi poduzimaju različite oblike tajnih operacija odnosno „trećih operacija” na tlu stranih zemalja kako bi propagandnim djelatnostima, podržavanjem zavjera unutar tih država i sl. zaštitile vlastite nacionalne interese. Vrlo često u tim operacijama značajnu ulogu imaju i multinacionalne korporacije zarad očuvanja svojih interesa u cilju povećanja profita i širenja tržišta. Države i korporacije ne prezaju ni od poduzimanja specijalnih tajnih operacija koje su često provedene na naj-morbidnije načine, a pri tome je, kako naglašava autor „(...) demokratija (...) s praksama tajnih akcija države u spoljnoj politici ugrožena: centralna institucija demokratski i izborima konstituirane vlasti – parlament – je degradirana”(str. 248).

U vrijeme sve veće moći paternalističke, nadzorne države i u doba ekspanzije uticaja medija privatni život je prostor koji je u stalnoj, dvostruko opasnosti. Stoga Zgodić problematizira pojavu i načine relativizacije prava na privatni život u liberalno-demokratskim uređenjima, od strane medija, s jedne, i zadiranjem države u privatnost njenih građana, s druge strane. Potcrtava se zato važnost i iznose primjeri i oblici zakonske regulative u oblasti zaštite ovog prava uzimajući u obzir različite pravno-nacionalne, evropske i međunarodne dokumente, kao i primjere iz sudske prakse SAD-a, Evropskog suda za ljudska prava itd. Autor u tom smislu smatra da je pojava privatizacije osiguranja privatnog, građanskog života usko vezana za: „(...) trijumf neoliberalizma sa njegovom ideologijom čije su temeljne maksime: privatizacija, deregulacija i – fundamentalistički shvaćeno – slobodno tržište” (str. 275). Najvažnija implikacija takve prakse sadržana je u rastu moći „(...) prikupljača i upotrebljivača onog tajnog(...)” (str. 281), koji ostaju van dometa javne kontrole i van nadzora demokratskih institucija.

Zgodić u ovom poglavlju nastoji odgonetnuti da li špijunsko znanje nosi u sebi limite koji ga ograničavaju u pretenzijama na sveprisutnost i sveobuhvatnost? Pri tome se primjećuje da, usprkos tendencijama države da idealiziranjem svojih tajnih službi i špijuna u javnosti formira lažnu sliku „(...)superiornosti tajnog uma(...)” (str. 290), špijunsko znanje ograničava i devalvira u društvima u kojima vlada „špijunomanija” odnosno „(...) hiperinflacija špijunskih informacija(...)” (str. 290), a tu su kao limiti i različite deformacije i patološka stanja u sigurnosnom sistemu. Na drugoj strani, motivi ulaska u špijunski svijet se kreću u rasponu od političkih i ideoloških motiva preko koristoljublja do motiviranosti sopstvenim zadovoljstvom.

Četvrto, posljednje poglavlje knjige, naslovljeno kao *Javni i tajni um demokratije*, sadrži tematske podnaslove: *Tajno kao nužno*; *Kontroverze*; te *Demokratija i pariranje tajnom*.

Tajno je nužno i neizbježno u konstrukciji vladanja lažima. O toj politici Zgodić govori diferencirajući tajno unutar politike „prljavih ruku” koje se koristi u svakodnevnicu političkih odnosa kao njen važan dio, od one vrste tajnog kao nenužnog, namjernog prikriivanja grešaka i propusta političara u javnosti, s druge strane. Aspekti odnosa građanskog prema tajnom kojeg produciraju državne strukture variraju od fanatične zanesenosti, potpunog povjerenja, preko odnosa nezainteresiranosti, pa sve od povlačenja u vlastitu privatnost. Pri tome je prisutna dilema, naročito popularizirana nakon terorističkih napada na SAD, da li je prioritetnija sigurnost ili sloboda građana u ovakvim relacijama? Tako kompleksne odnose između države, kapitala, građanstva i tajnog autor naziva „(...) dramom slobode građanskog društva(...)” (str. 329), budući su oni i konvergentni i divergentni, razapeti između „slobode, sigurnosti i tajnog“.

Zgodić temeljito razrađuje ulogu parlamenta, vlade i sudstva u procesu ili pokušaju kontrole tajnih organa države. Problemi kontrole se javljaju u tri ključne dimenzije. Prva, u slučaju kada je kontrola preslaba ili prejaka; drugo, kada se zakonske regulative krše, kada one ne postoje ili kada je na djelu hiperinflacija zakona i propisa; dok se treća dimenzija odnosi na slučajeve kada se agencije koriste silom u obavljanju svojih aktivnosti. Jednako pažljivo on elaborira i kontrolnu funkciju građanske javnosti, odnosno građanskih organizacija, civilnih pokreta i medija koje uzimaju angažman na polju zaštite ljudskih prava i sloboda, kritiziranja zakonskih normi u sferi regulacije tajnog, kontroliranja djelatnosti tajnih struktura države itd.

Zaokružujući knjigu, autor se pita: čime bi se moglo adekvatno odgovoriti ili eventualno parirati politici „prljavih ruku”? S obzirom na sve veću zastupljenost i sveobuhvatnost „tajnog uma države”, što je ujedno i tematsko-idejna nit koja se provlači kroz cijelu knjigu, on je mišljenja da nam u savremenom svijetu preostaje samo vjera u moć aktivnog građanstva i suegzistencija sa „tajnim životom demokratije”. Ipak, poentirajući u nešto vedrijem tonu, zaključuje da su: „tu (...) u toj polifonijskoj otvorenosti svijeta života, međutim, šanse i volji za slobodom, i civiliziranju političke kontrole bezbjednosti i htijenjima demokratije sa liberalnim ethosom” (str. 354).